

Bu Sayıda: Laikliği/Sekülerizmi Yeniden Tartışmak

*Din hiç kimsenin kendisinden kaçamayacağı,
yeryüzünün ötesindeki her şeyi kapsayan gökyüzü gibi bir şeyken;
büyük, ama sınırlı ve insani bir göğün durmadan değişen bir özelliği olarak
bulut kümesini andıran bir görünüme büründü
(Hobsbawm, 1998: 237).*

Çağımızda ortaya çıkan türlü siyasal rejimde dinle imtihanın farklı farklı biçimlerde verildiğine tanık oluyoruz. Kapitalist dünya "sisteminin" sözde en "başarılı" siyasal örgütlenmeleri, "post-modern" durumun ve hatta "post-seküler" toplumun örnekleri olarak gösterilen ülkeler bile, dini tertiplerini hala kemale erdirebilmiş değiller. Çünkü -yaygın söylemin aksine- din bir tür kişisel iman karmaşası değil; toplumsal bileşenlerin aynı anda üzerinde işlediği, hem toplumsal direniş hem de konsensüs yaratabilen, iktidar ilişkilerinin düzlemidir. Bu nedenle, din iktidar ilişkileri düzleminde bir görünüp bir kaybolmaz, hep oradadır. Dinin bu haliyle kanlı canlı karşımızdaki duruşunu anlamak gerekmede. Aksi takdirde içerisinde yaşadığımız sistematikleştirilmiş talan dünyasında adeta bir vecibe icra edercesine kesilip şevkle gösterilen başlar, kırmızı rujla dolaştığı için recmedilmesine hükmedilen kadınlar, cihatçılarla muta nikâhı kıyıp cinsel hazları karşılayan kadının mücahit olacağını iddia eden din âlimleri 'büyük anlatı'nın içindeki küçük hikâyeler olarak kalmaya devam edecek. Zira sınıflı toplum yapısının insan türünü gark ettiği nice bela, insanın diğer türlere, doğaya ve kendisine ettiği fenalıklar halen -ve ısrarla- "katlan sislerle kaplı din aleminin" mazeretlerini tinsel bir zırh gibi kuşanmayı başarabilmekte, hayvan kıyımları, savaşlar ve hatta tecavüzler bile bu sisi örtünerek "meşru" referans bulabilmektedir.

İşte -"dinden politik özgürleşme" olarak- laiklik, sınıf mücadelesinin üstyapısal uğraklarında kurulan bir barıktır bu yüzden. Elbette ki, laiklik dinin iktidar ilişkileri düzlemi olarak ortaya çıktığı modern toplumlardaki reel politik süreçlerde envaiçeşit toplumsal dokuya göre şekillenen ve anlamlandırılan (din ile siyaset arasında kurulan) bir strateji olarak var olmuştur. Hatta burjuva toplumda, hakim sınıfların her birinin kendi sürdürülebilir çıkarlarına temas eden toplumsal tasarımı egemen kılma yarışı nedeniyle, aynı toplum içerisinde dahi farklı anlamlandırılabilen bir model olarak ifade edilmiştir. Öte yandan -ana akım söylemlerin yahut ilkökulda hepimize ezberletilen tanımların aksine- salt "din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması" demek olmayan laiklik; basitçe yasal düzenlemelerle ortaya çıkan bir siyasal pratik değil, tüm kademeleriyle devletin yapısında gerçekleşen bir siyasal oluşturma. Bir muavin yahut ikame olarak değil, dizgesel tekabülleriyle kurucu ilke olarak var olur. Bu bakımdan laikliğin hukuki-siyasal yapılanışından ideolojik-kültürel boyutlarına kadar geniş bir perspektiften ele alınarak tartışılması politik ve kavramsal bir gerekliliktir.

Bu gerekliliğin Türkiye'deki icrasının aciliyetinden uzun uzadıya bahsetmeye gerçekten gerek var mıdır bilinmez. Lakin cumhuriyet tarihi boyunca İslamcı-laik kitleler arasında olduğu söylenegelen o "sahte antagonizmadan" bağışık değerlendirildiğinde, neredeyse her dönemin hakim zümreleri tarafından laikliğin sürekli yeniden biçimlendirilmek istenen, konsültasyon yahut restorasyon gerekçesiyle müdahale edilen bir politik doku olduğu açığa çıkacaktır. Bugün kimileyin "sönümlendiği" bile iddia edilebilen laiklik tartışmaları, egemen iktidarın rejim değişikliği emeline ciddi sorunlar çıkarabilecek, görmezden gelinmek istenen pek çok muhtevayı barındırmaktadır. Bu nedenle laikliğin profesyonel sosyal bilimsel ilgilerle konu edilmesi Türkiye için oldukça elzemdir. Nitekim dünya literatüründe de laiklik üzerine nice tartışma yürütülmüş, nice eser yayımlanmış, nice politik strateji üretilmiş ama laiklik tartışması halen kapanmamış, bitirilmemiş, sona erdirilmemiştir.

Praksis dergisinin bu dosyayı açmasının böylesi nedenleri olmakla birlikte, laikliği tarihsel materyalist bir bakışla ele alan çalışmaların hayli az olmasının yarattığı ihtiyaçtan da bahsedebilmek mümkündür. Marksist literatürün dinle tanışıklığı epey eski olmasına rağmen, dinin iktidar ilişkileri

düzleminden uzanarak laikliği tarihsel maddeci bir zeminde analiz eden tartışmalar geliştirilmeye muhtaçtır. Marksist yazının tümünde bu çalışmalar büyük ölçüde laikliğin ampirik düzeylerine odaklanmakta, Türkiye’de de durum çok değişmemektedir. Söz gelimi, Türkiye’de din ve siyasal iktidar arasındaki sürekli dalgalanan taht savaşlarını tarihsel özgüllükleri içerisinde çözümlemeye destek olacak çalışmalara bugün hava kadar su kadar ihtiyacımız var. Bu sayıda derlenen tüm yazıların bu ihtiyaca cevap üretmeye yönelik bir adım olduklarına inanıyoruz.

Nihayetinde laikliğe yönelik zaman zaman yükselen ama hep bir yerlerde saklı kalan sorunlar soyut bir talebin değil toplumsal dokuya sirayet eden bir gerçekliğin göstergesidir. Bu sayıdaki esas çabamız, Hobsbawm’ın belirttiği gibi gökyüzü gibi bir şeyken bulut kümesini andıran bir görünüme bürünen dine karşı laikliğin başlangıçta olgusal çıkarımını, içine doğduğu toplumlarda işleyişini ve Türkiye’de laikliğin yol haritasının nasıl değiştiğini yeniden tartışmaya açmaktır. Elbette bu tartışma bir dergi sayısında tüketilemeyecek kadar geniş bir yelpazeyi kaplamaktadır. Ancak bu sayı hala devam eden laiklik tartışmalarına sosyo-politik bir hat çizebilecek olması nedeniyle önem kazanmaktadır.

Laikliği/Sekülerizmi Yeniden Tartışmak temasıyla hazırlanan sayımıza Taner Timur’un laikliği tarihsel materyalist bir çizgide aydınlatma çağından günümüze uzanan sınıf kavgası olarak gördüğü yazısı ile başlıyoruz. Timur, toplumların farklı maddi koşullar içerisinde farklı laiklik pratikleri deneyimlediklerini, ancak yüzyıllardır devam eden bu deneyimlerin hemen hepsinin özünde dinin tekelinden kurtulmaya çalışan ve gerçek özgürlüğü hedefleyen kavgalar olduğunu öne sürmektedir. Yazara göre, laiklik sınıfsal ve ideolojik kavgalarla elde edilen ve pozitif hukukla da desteklenmesi gereken bir kavgadır. Makale bütünüyle laikliğin kavramsal kökeninden yola çıkarak Ortaçağ’dan itibaren Batılı toplumların ve Osmanlı’dan günümüzde Türkiye’nin laiklik mücadelesinin düzenlenişini resmetmektedir.

Sayının ikinci makalesi, Etienne Balibar tarafından kaleme alınan “Laiklik İçerisindeki Uyumsuzluklar” adlı yazı. Balibar laikliğin ve laiklik ile ilişkili bazı sorunların tarihsel arka planına yaslanan eleştirel bir değerlendirme yapmaktadır. Teokratik bir dünya görüşüne olduğu kadar ulusal cumhuriyetçiliğe de mesafe alan bu değerlendirmenin işaret ettiği sorunlar Türkiye’deki okurun aşına olduğu belli başlı kısırdöngüleri sorgulamaktadır.

Üçüncü makede, Hobsbawm’ın Türkçe’ye hiç çevrilmemiş kitabındaki bir bölümüne yer verdik. “Sosyalizmin Yükselişi ve Din” başlıklı metin, on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla uzanan biçimde modern işçi sınıfının doğuşunda dinle kurduğu girift ilişkiyi tarihsel bir seyirle incelemektedir. Hobsbawm üretim ilişkilerinin değiştiği kapitalist dünyada değişen sınıf dengeleriyle birlikte sekülerleşmenin değişen sahnede nasıl yer edindiğini akla kazırmaktadır.

Dosya konumuzun dördüncü makalesinde Yeşim Akmeraner Rusya ve Çin Devrimleri’nde köylü/halk ayaklanmalarındaki eşitlik ve özgürlük taleplerinin kutsallık zırhından çıkarak verilen toplumsal mücadeleyle seküler bir niteliğe kavuştuğunu iddia etmektedir. Makale devrim öncesi sınıf çatışmalarının kendi özgüllükleri içerisinde nasıl seküler bir eylemliliğe evrildiğini tarihsel seyir içerisinde incelerken, dini otoritelere karşı yürütülen toplumsal mücadelelerin bu tarihsel seyirdeki devrimci dinamiğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu analitik biçimde resmedilen çerçevesiyle makale, Marksist yazına önemli bir katkı sunmaktadır.

Sayının beşinci makalesinde Engin Sune ve Göksu Uğurlu kapitalist üretim ilişkileri için dini ilişki biçimlerinin ve dinin ideolojik etkilerinin sermaye birikimine nasıl katkıda bulunduğunu ve “işlevli” kılındığını anlama çabası güden bir çalışmayı İran örneği üzerinden ortaya koymuşlardır. Şah dönemindeki üretim ilişkilerinden hareketle, devrim öncesi ve sonrasıyla bu ilişkilere karşı geliştirilen toplumsal muhalefeti Tahran Çarşısı’nın içinde bulunduğu ideolojik ve ekonomik zemin üzerinden değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra İran solunun din ve laikliğe ilişkin algısını da ele almışlardır. Nihayetinde, Sune ve Uğurlu dini, belirli sınıf fraksiyonunun hegemonya projesi ve devleti dönüştürme politikası üzerinden araştırırken, dini de sınıf etkisi doğuran bir olgu olarak tariflemektedirler.

Efe Peker'in yazısı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen modernleşme sürecinde laikliğe giden politik ve toplumsal mücadelelerin salt pozitivizme indirgenemeyecek kadar karmaşık ve dalgali bir seyir izlediğini pürüpa bir dille ileri sürmektedir. Bu çerçevede, başlangıçta Cumhuriyet Osmanlı'daki dini meşruiyet tekeli ni kapitalist ulus devlete aktarmış, ardından dinin siyasal ve sosyal etkisini azaltma çabasıyla Osmanlı'dan bir kopuş gerçekleştirmiştir. Ona göre, Türkiye'de laikleşme pozitivist bir aşılama değil, kapitalist ulus devletin inşasında verilen sosyo-politik süreçlerin içerisinde biçimlenmektedir.

Gönenç Uysal laikliği kapitalizmin gelişim sürecinde ortaya çıkan değişkenler ekseninde, Kemalist ideoloji ile muhafazakar demokrasi olarak tasnif ettiği hegemonya projelerine bağlı olarak incelemektedir. Bu iki hegemonik tema ekseninde ortaya çıkan argümanlara binaen, devletin olduğu kadar toplumun da kurucu ilkelerinden birisi olarak kavradığı laikliği bir "çatışma alanı" olarak tartışmaktadır.

Cumhuriyet döneminde laikliğin gelişimini konu edinen Ali Ekber Doğan'ın yazısı, 1970'lere varıncaya kadar onun ulus-devlet inşasında milliyetçilikle ilişkisini, kavramın ethosuna işlemiş halksallık karakteri ve topluma nüfuz etme biçim ve düzeyi temaları çerçevesinde incelemektedir. Türkiye'de laiklik olgusunun milliyetçilik, halkçılık ve kamusalılık bağlamlarıyla nasıl ilişkilendiği, toplumsal olarak kabul gördüğü kesimler ve nasıl bir kabülden söz edilebileceği, sosyo-mekansal, politik ve kültürel boyutlardaki gelişmeler ve temsiller üzerinden irdelenmiştir. Laikliğin nasıl anlamlandırıldığının yanı sıra, kullandığı yol ve araçlara da odaklanmaktadır.

Dosya konusu içerisindeki dokuzuncu makalede Nisan Kuyucu ise bir hukukçunun perspektifiyle Türkiye'de her daim güncel kalan spesifik bir olguyu, dini nikahı laiklik teması ekseninde masaya yatırmaktadır. Çok sayıda ampirik örnekle Türkiye'deki düzenlemeler ile uluslararası hukuki yükümlülükler arasındaki tezada dikkat çekmektedir. Ona göre Anayasa Mahkemesi'nin 2015 tarihli resmi nikâhtan önce dini nikâh yapılmasını suç olmaktan çıkararak resmi nikâhın teşvik edilmesine son veren ve yalnızca dini nikâhın sayısında artış yaratması beklenen kararı, özellikle Türkiye'de yaşayan kadınların, onların çocuklarının ve erken evlendirilme riski altında bulunan kız çocuklarının haklarını tehdit etmektedir.

Son olarak bu sayıda dosya dışında; Ömer Armağan & Ester Ruben Biton'un Kars'ta yaptıkları saha çalışmasına dayanan sermaye akışı ekseninde göç ve kentleşme değerlendirmesi yaptıkları yazı yer almaktadır. Makale temel olarak alan araştırması üzerinden farklı göç türlerinin iç içe geçtiği deneyimlere odaklanarak İstanbul'da emek-yoğun sektörlerden biri olan pazarcılık sektöründe Kars'ın Digor ilçesinden göç eden insanların nasıl bir kurucu ve dönüştürücü rol oynadıkları sorusu üzerinden irdelenmiştir.

Diğer sayılarımızda olduğu gibi bu sayıda da kitap incelemesine yer verdik. Gencer Çakır Türkiye'de kapitalist gelişmenin sınıfsal temelde nasıl şekillendiğini ortaya koyan başucu kitabı niteliğindeki 20. baskısını yapmış Çağlar Keyder'in *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* başlıklı kitabının değerlendirmesini yapmaktadır. Günümüz sınıf dengelerini ve devletin toplumsal yapılanmadaki işlevini analiz ederken bu kitabın eleştirisi hala güncelliğini korumaktadır.

Laiklik tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak içinde yerdiği toplumun konjonktürüne göre farklı politik eylem ve söylemlere konu olurken, Türkiye'de 2011 yılında "laik bir ülkenin başbakanıyım. Laik bir rejimde insanların dindar olma ya da olmama özgürlüğü vardır." diyen bir başbakan varken bugün "Ladinilik olmamalı yeni anayasada ve dindar bir anayasa olmalı" diyen bir TBMM Başkanı var ve laiklik sırf bu dönemsel söylem değişikliğinden dahi sınıf mücadelesinin de bir parçası olarak okunabilir. Laiklik dosyasını Suroç ve 10 Ekim katliamlarıyla başlayarak tırmanan kasvetli konjonktürde özellikle Türkiye'de akademisyenler üzerindeki baskılar had safhaya ulaşmışken tahmin edemediğimiz çok sayıda güçlükle karşılaşmışsak da böylelikle tamamlamayı başardık. Bu sayının ortaya çıkışında desteğini esirgemeyen dostlara teşekkür eder, her türlü kusurun bize beğenilerin onlara ait olduğunu belirtmek isteriz.